

ELS MALNOMS A LES PISSARRES D'ATANDADORS DE L'HORTA: UN DOCUMENT EFÍMER

Antoni Garcia i Osuna

1.-Els atandadors són els "homes bons" encarregats de regular la distribució de l'aigua de regadiu entre els possibles usuaris del reg d'un braçal o d'una fila, derivacions, tots dos, de la sèquia mare; ocupen, doncs, el darrer esglaó de la complexa organització tradicional del reg a la comarca de l'Horta.

No fa gaire anys, el llaurador acudia a la casa de l'atandador i prenia la tanda; l'atandador s'encarregava de comunicar-ho als possibles regants posteriors. Ara, més recentment, dels anys seixanta ençà, a causa del despoblament de les alqueries en benefici dels nuclis urbans, s'ha hagut d'instal·lar pissarres als tradicionals punts d'atandament (cases, alqueries o molins).[1]

El llaurador que necessita regar només ha d'anar i apuntar-s'hi; quan troba una anotació anterior, sap on *buscar l'aigua* i atandar-se. Cadascun dels anotats sap que ha d'esborrar-se de la pissarra: a l'endemà, la pissarra, de bell nou, ha de començar el dia neta. De tot el que he exposat es despren el seu caràcter d'anotació efímera.

2.-El propòsit d'aquesta recerca ha estat el censament de les pissarres i el buidatge sistemàtic, tot al llarg d'un any, de l'onomàstica continguda en cadascuna d'aquestes: antropònims (prenoms, cognoms i sobrenoms, i la combinació de tots tres) i topònims (braç, fila, quadrat, torn, parada i derramador).

El gran nombre de pissarres (només a la sèquia de Rascanya se'n troben quaranta i escaig) i les dificultats inherents al medi físic [2] per poder-les recórrer totes, m'ha obligat a fer-ne una tria: realitzar un circuit, d'uns 22 quilòmetres, on restaren incloses les pissarres, 22 en total, més apropades a la ciutat de València. La tria no ha estat casual, calia alçar acta d'un dels testimonis d'un espai greument amenaçat

per l'expansió urbanística. Sembla haver-hi una voluntat de fer desaparèixer un tret identificador: l'horta.[3]

L'àmbit de l'estudi aplega part del reg de les sèquies de Tormos, Mestalla i Rascanya: el sector d'horta localitzat entre la ciutat de València i el barranc de Carraixet, pel nord; el camí de Montcada, pel ponent i l'autopista A-7, pel llevant.

Detalladament, expose a continuació les referències topogràfiques de cada pissarra, les quals són identificades amb una xifra romana (vid.plànol adjunt):

A.-Sèquia de Tormos:

1.-Reg de Tormos:

1.1.-Assagador de Poble Nou (I): des del molí d'Alters fins al camí vell de Godella.

1.2.-Alqueria de Garín o Algarín (II)

2.-Sèquia mare: Borbotó, Carpesa i caiguda a la sèquia Rascanya en el molí Canyars:

2.1.-Barraca del tio Nà시오 o, actualment, de Jesús el de Nà시오(III), a la vora del camí de Carpesa a Tavernes. Aquesta pissarra controla el reg del braç d'Estrela, del braç de Rovira i de la fila del Poble(Carpesa).

2.2.-Dos atandadors regulaven el reg al terme de Tavernes; es tracta del braç d'Estrela, regulat per ca Botifarra, que desguassa a la sèquia de Rascanya; l'altre, la canal que creua la sèquia de Rascanya i rega el racó de ca Betes; les dues pissares han estat en ús fins fa uns cinc anys: ca Botifarra (B) i cal Patxo (A).

B.-Sèquia de Mestalla:

1.-Braçal de la sèquia de Mestalla en Poble Nou:

1.1.-Alqueria de Casaní (IV), a la vora de l'entrada de l'alqueria Fonda.

1.2.-Braçal segon de la sèquia de Mestalla: Cal *Paiasso* (V).

2.-Braç de Rambla,i ramificació al braç d'Alegret:

2.1.-Ca Selvina (VI), a l'assagador d'Alboraia vora el camí vell d'Alboraia.

2.2.-Ca Paco Sarso (Zarzo) (VII), al marge dret del camí Farinós.

C.-Sèquia de Rascanya:

1.-Braç de Guatla: hom fa el quadrat a la travessia del camí Montcada, però cal fer

una nova parada en ple nucli urbà, al carrer Bilbao, pràcticament a la vora d'un conegut supermercat (els llauradors tenen mil anècdotes de contar!). Rega el sector sud del racó de Sant Llorenç: Ca Caldera o Caldereta.(VIII)

2.-Braç d'en Martell, al segle XVII [4], ara de Martell. El quadrat el fan al magatzem de la Diputació a l'antic camí de Trànsits:

2.1.-Braç d'Orriols o de Copa: bianualment es distribueix la pissarra ca Copa (IX), a la vora del camí vell d'Alboraia [5], i cal Penino (IXbis), que es troba a llevant prop del camí Farinós; a partir d'aquest punt el braç de Copa es converteix en l'Almenareta per desguassar al Palmaret.

2.2.-Braç de Sant Miquel dels Reis en cal Coeter (X), una de les tres cases que formen el majestuós conjunt de l'alqueria Albors o molí de Micalet.

3.-Quadrat del molí d'en Blanc (s.XVII) [6], ara molí Blanc, regula el reg al pla de Sant Bernat. Tot i que fou enderrocat fa uns cinc anys per edificar un bloc de pisos, la pissarra conserva la denominació i es troba sobre el mateix torn (XI) enmig d'un inhòspit solar.

4.-El racó de l'Anell està regulat per la pissarra de ca Tòfol el de Súria (XII); comprèn el tram entre el molí Blanc i l'Anell, pas aeri sobre la sèquia de la Font. Hom localitza en aquest trajecte els quadrats del Racó, de Travera, de Carrils, de Paté i de l'Anell, i les files del Rincó i de la Cadira [7].

5.-En el partidor de les dues llengües del molí Canyars o de ca Colom, es bifurca la sèquia de Rascanya: el braç d'Almàssera (fora de l'àmbit d'aquest estudi) creua el barranc de Carraixet pel Cano; i el braç anomenat Sèquia [de la] Riquera pren la direcció cap a Alboraia.

Al molí Calixtro o de l'Ascensió (XIII) es regulen les parades del toll de Palanca o de la tia Paca, del Salt, de les Oliveretes, del Molí, del Cementeri (d'Alboraia), de Merseguer i de Baix, ja prop de l'escorxador d'Alboraia. En cas de fortes pluges, té el derramador de la Casera al barranc de Carraixet.

6.-La Sèquia de la Font naix a la vora del camí Carpesa en l'alqueria de Santa Anna (als segles XVII i XVIII es documenta l'existència de la font de Santa Anna); rep la caiguda de la fila de la Cadira provinent de la sèquia de Rascanya tot just abans de l'Anell.

Al partidor de ca Cavalleria, el braç de la dreta conforma la sèquia del Palmar o

Palmaret, i el de l'esquerra continua amb aquell nom. Entre aquest partidor i el terme d'Alboraia és regulat per ca Jaume el de Fabra o bé Génio el de Fabra (XIV); no fa molts anys la pissarra es trobava en cals Moncaios.

7.-La Sèquia del Palmar conforma per la dreta la sèquia de Vera (fora de l'àmbit del treball) amb escorrenties de la sèquia de Mestalla; i, per l'esquerra, trobem el braç de Patilla, regulat per ca les Carsi (XV) a l'esquerra del camí Farinós.

Més important és el braç de l'esquerra regulat per ca Roc (XVI), el qual dóna lloc a la sèquia de la Gamba, nom que pren per l'antic molí fariner de la Gamba. Un altre braç és el conegut per braç de Roc o de Rin amb la pissarra de cal Bajocó.(XVII)

8.-La unió de la sèquia de la Font amb el braç dret de la sèquia Riquera forma en el terme d'Alboraia l'ampla sèquia de la Mar; trobem en ple camí de la Mar dues pissarres, una a la vora del camí (XVIII) i una altra a prop de l'alqueria Pastor (XIX).

He escorcollat un total de 22 pissarres, de les quals dues ja no funcionen i dues més s'alternen anualment, per tant, hi ha 19 pissarres estudiades.

3.-Prèviament a l'anàlisi de l'onomàstica recollida a les pissarres, cal veure la productivitat de cadascuna: en un extrem, trobem la pissarra de la Barraca de Nàsio (III), amb 78 anotacions diferents, i en l'altre, els punts I,II,VII,XI i XIX no passen de les 10 (es troben en punts allunyats i, alguns (VII i XI), pràcticament engolits per l'*urbs*). La resta de punts manté una mitjana de 25 anotacions.

A les pissarres trobem majoritàriament antropònims, un 90%; mentre que els topònims apareixen exclusivament al racó de l'Anell (XII), cinc quadrats i dues files; al molí Calistro (XIII), on es combinen el nom de les parades amb els dels propietaris; també ocorre el mateix amb la barraca de Nàsio (III), on trobem els propietaris i els topònims referits a torns, files o tolls.

Un altre aspecte que condiciona l'anàlisi del material antroponímic és el determinisme del llaurador de l'horta, la propietat del qual ha estat adquirida després de les devaluacions progressives del preu dels arrendaments històrics; el llaurador, generalment, ha adquirit la terra i la casa, totes dues circumscrites en un petit territori. Així trobem:

a.- 211 propietaris, el 82,42%,només apareixen en una pissarra.

- b.- 23, el 8,98%, en dues o tres pissarres contigües.
- c.- 18, el 7,03%, en dos punts dispersos.
- d.- 1, només 4, el 1,56, es documenten en tres o més punts dispersos.

Aquestes dues consideracions, productivitat i determinisme, condicionen l'anàlisi antroponímica. Cal anotar a la pissarra el conjunt antroponímic triat pel regant perquè quede perfectament identificat davant dels altres possibles regants, evitant així les enutjoses homonímies, i més encara amb un bé tan preat com l'aigua de reg.

Cal advertir que, respecte dels malnoms, ens trobem davant del que podríem anomenar *grau zero* de la malnominia: es tracta d'un malnom emprat pel mateix subjecte, desposseït de tot valor pejoratiu; fins i tot, malnoms objectivament pejoratius, especialment relacionats amb el gust per la beguda, la gresca o la mandra, són ennoblits en un ambient d'"homes": *Barrals, Gandumbes, Parranda o Bulla*.

Les anotacions van des d'un *maximum* d'informació fins a la utilització de tan sols el prenom, cognom o malnom. Vegem-ne la casuística:

1.- Prenom+cognom+sobrenom, p.e.: *José Cabo Nano, Ramon Vicent Fesol o Vicente Gil Guatla*. 5 ocurrences, que representen el 2,01%.

2.-a) Prenom+cognom, p.e.: *Vicente Abat, Adrian Valero o Antonio Garcia*. 27 ocurrences, el 10,46%.

a1) Hipocorístic+cognom, p.e.: *Manolo Belenguer, Paco Bellver o Nelo Mari*. 8 ocurrences, el 3,10%

b) Prenom+sobrenom, p.e.: *Juan Cigala, Fernando Flare o Miguel Florero*. 13 ocurrences, el 5,03%.

b1) Hipocorístic+sobrenom, p.e.: *Voro Copa, Paco el de Flores o Quiquet el Grill*. 8 ocurrences, el 3,10%.

c) Cognom+sobrenom: *Feliu Alborai, Broseta Florero, Pardo Pellerà*. 13 ocurrences, el 5,03%.

3.-a) Prenom, p.e.: *Adrian, Amadeo o Ambrosio*. 36 ocurrences, 13,95%.

a1) Hipocorístics, p.e.: *Berto, Colau o Gori*. 11 ocurrences, 4,26%.

b) Cognom, p.e.: *Aigües, Albors o Almenar*. 35 ocurrences, el 13,56%.

c) Sobrenom; 102 ocurrences, el 39,53%:

c1) Compost: *Nasot de Guerra, Negre Sarier, el Potro Policia*. Tres ocurrences.

c2) Simple, p.e.: *Amanda, Amo o l'Anet*. 99 ocurrences.

Els percentatges obtinguts ens encaminen a diverses conclusions:

1.- No es prefereix el grup 1, amb un màxim d'informació, que tan sols abasta el 2,01%. Hi ha un clar rebuig del que pot ser redundat, sense afegir-hi més informació.

2.- Hi ha una clara preferència pel malnom: sense determinatius el 39,53%, al qual hom afegeix les combinacions amb el prenom (6,97%) i amb el cognom (5,03%); i si, a més, tenim en compte els hipocorístics (10,56%), arriben fins al 62,01 %.

3.- A prou distància es troba l'elecció d'un prenom (13,95%), d'un cognom (13,56%), o de la combinació d'ambdós (10,46%). Hom troba un total del 37,99 % en la tria d'un antropònim oficial, encara que alguns prenom i cognoms presenten dubtes quant a la seua adscripció perquè els podem considerar noms de casa (p.e.: les anotacions *Bartual* o *Ambrosio*, corresponen a *els Bartual* i *els Ambrosio*). Aquesta frontera entre el prenom o el cognom i el sobrenom és molt fàcil de franquejar.

A tall de conclusió caldria esmentar que el sobrenom apleix un gran paper en la identificació, ja que desfà les possibles homonímies i fa entenedor qui és el que duu la tanda del reg. A una certa distància, els prenom i cognoms, o la combinació d'ambdós (reflex del sistema oficial d'identificació) apleixen l'objectiu sempre que tinguen *per se* la capacitat d'individualitzar: fora de la generalitat, un Pepe no distingeix si no va acompanyat d'un sobrenom o d'un cognom, però, Ricardo, Rosendo o Gonzalo, són el suficientment individuals per identificar per ells mateixos.

Però, per damunt d'altres consideracions, hom assenjala una tendència clara i rasa per la utilització del sobrenom per contenir una màxima marca identificativa amb la menor densitat informativa. El principi de l'economia del parlant elimina tot el que pot ser redundat i prescindible.

Un segon aspecte, molt important, que podem copsar és l'evidència de la llengua emprada en la iniciació del llaurador en la cultura escrita. Mentre que la llengua de comunicació oral, en tots els àmbits, fins i tot al Corralet en les sessions del Tribunal de les Aigües, és el valencià, la llengua emprada a nivell escrit és el castellà: els òrgans de l'administració de les sèquies i motors s'adrecen en castellà

[8]; les especificacions de conreus o els avisos a les pissarres entre regants són també exclusivament en castellà. P.e.: (VI) *Paco Sarso (Plantar lechugas 8 de la mañana)*, (IX) *Plantar coles bajo: Adrian Valero* o (III) *Joan (Campo Seva)*; (III) *Oy estará cerrado por comunión*.

Aquest aspecte es veu també molt clarament en la pràctica castellanització dels prenom, que en unes poques excepcions, i sempre tractant-se de llauradors més joves, veiem normalitzats: *Joan, Llorenç, Elies, Pere* o *Miquel*; i la correcció de *Chuan* per *Juan* en XVIII. Però el gruix dels prenom està castellanitzat: *Adrian, Amadeo, José, Vicente, Alfredo, Antonio...* Sols podem trobar en valencià els hipocorístics, els elements més resistents a la substitució, i així i tot amb influències castellaneres a més de la -o àtona final: *Voro, Colau, Gori, Nelo*; però de *Quelo, Toni* i *Pepe*, tenim *Miguel, Antonio* i *José*.

També l'ortografia emprada és fidel reflex de la castellana: grafies com *ch* per al fonema palatal africacat sord de *Pitxera, Catxirulo, Xato, Xavo, Xatxo* (tot i que en els cognoms ja s'ha fossilitzat la solució apitxada: *Chiner/Giner, Puchades, Cholvi*); la *y grega* per a la semivocal del diftong, *Alboraya, Blayo* (també fossilitzada en *Bayarri* i *Aygües*) i en errades ortogràfiques que no ens corresponen: el *yeisme* en *Buya* per *Bulla* o en posició final: *Blay*; utilització de la grafia *ñ* en comptes del dígraf *ny*: *Montañana, Cuñat*. la utilització de la grafia *s* per a representar la *ce*: *Visent* per *Vicent, Llorens* per *Llorenç* (l'aspecte ortogràfic l'ampliaré al tractar dels fenòmens fonètics).

4.- Aquest aspecte ortogràfic ens dona peu al comentari dels trets lingüístics, especialment aquells que l'ortografia emprada es mostra amb claredat.

4.1.-Trets fonètics:

4.1.1.-Fenòmens caracteritzadors del parlar apitxat propi de l'Horta:

a) Neutralització dels fonemes /s/ i /z/ en el so alveolar sord [s]. Les grafies ens assabenten de la confusió de sordes i sonores: *Carabasa, Besó, Terrasa* per *Carabassa, Bessó* i *Terrassa*.

b) El betacisme, consistent en l'articulació del fonema labiodental sonor /v/ com fricatiu bilabial [β], detectable en la confusió ortogràfica *Boro, Seva, Trabera, Bobero, Tabernes* per *Voro, Seba, Travera, Bovero* i *Tavernes*.

c) En la realització palatal africada sorda del fonema prepalatal fricatiu sonor /ʃ/,

que ja al valencià s'articula com africacat sonor [dʒ], trobem la grafia castellana *ch*: *Chuano, Rochet, Grancha, Bachocó* per *Juano, Roget, Granja* i *Bajocó*; a més, els cognoms ja presenten formes fossilitzades com *Chiner/Giner, Puchades, Cholvi* per *Pujades* i *Jolvi*.

4.1.2.-Fenòmens comuns amb l'anomenat valencià general:

a) Vocalisme: tancament de la vocal palatal inicial pretònica /e/ davant de nasal: *Giner*.

Tendència de la vocal palatal /i/ en posició inicial pretònica a obrir-se en [e], especialment si la vocal tònica és /i/ (dissimilació): registre el cas de *Selvina/Silvina* semblant a *Cebrià/Ciprià* o *Crespi/Crispi*, i el de *Petillero* (es dedicava a la fabricació de cigarretes) i la vacil·lació *Catxirulo/Catxerulo*. [9].

Vacil·lacions entre [o] / [u] en la vocal velar /o/ pretònica: *Coeter/Cueter, Botifarra/Butifarra*, fins i tot en algunes anotacions del cognom *Rovira/Ruvira*.

b) Consonantisme: caiguda de la fricativa dental sonora intervocàlica [-ð-] en els sufixos *-ador* (<-ATORE)> *-aor*: *Pesador* > *Pesaor*, *-ada* (<-ATA)> *-à*, *Cansalada* > *Cansalà, parada* > *parà*; i en *Cadirer* > *Cairer*.

Articulació del fonema palatal fricatiu sord com a palatal africacat sord en situació inicial de mot: *Xato, Xavo*.

Neutralització dels grups de líquida més dental: *Paco el Sord* > *Sort*.

Simplificació de geminades: *Guatla* > *Guala*.

Realització de la *-r* final: *Moliner, Forner*.

Vacil·lacions entre líquides: *l/r*: *Belenguer/Berenguer, Flare/Frare*, metàtesi en *Milacre* per *Miracle*. La dissimilació [s]>rs: *Messeguer/Merseguer, Maciano/Marsiano*.

4.1.3.-Altres fenòmens:

a) Coincidència amb el català occidental en l'articulació de les *e* i *o* àtones tant

finals com pretòniques sense neutralitzacions. Tret dels casos anomenats al punt 1c.

b) Tendència antihiàtica en el prenom *Epifànio*, convertit en *Pifaino*, després de l'afèresi i la metàtesi de la vocal palatal en hiatus.

c) Com a fonemes aliens al sistema català trobem la introducció del fonema fricatiu velar sord /x/: *German, Eugénio, Gil*, malgrat la dificultat d'articulació de les generacions més velles que ho fan amb l'oclusiva velar sorda [kénio].

En canvi, trobem totalment assimilat el fonema interdental castellà /θ/ en [s]: *a Guzman, Gonzalo, Zarzo*, els trobem grafiats *Gusman, Gonsalo* i *Sarso*.

d) La caiguda per fonosintaxi de la preposició *de* entre el prenom i el sobrenom si el primer acaba en vocal: *Paco Laura, Paco Marina, Manolo Selvina, Pardo Pellerà, Voro Copa, Fila Carabassa, Molí Estenaga, Molí Blanc* (<Molí d'en Blanc); però, no en *Nasot de Guerra o Paco el de Flores*, escoltat també *Paco Flores*.

4.2.-Trets morfològics:

a) La *feminització* com a conseqüència de la concordança del nucli amb l'introduïdor la trobem als malnoms (de *Ullots*, la *Ullota*) i en els topònims (*la sèquia Riquera* i *la fila Travera al racó de l'Anell*).[10]

b) Els plurals els trobem expressats només en l'article (*els Bartual, els Ambrosio*) o bé sols amb el nucli (*Pastores*).

c) Les modificacions formals per a la formació dels hipocorístics degudes a l'afèresi, síncope i addició de sufixos *-et* i *-o* àtona, les explique a l'apartat de la classificació semàntica.

d) Pel que fa a la derivació, hem de reflectir l'ús del diminutiu per a l'expressió del vincle filial: els pares són *Caldera, Gat, Sereno, Roc*, i els fills, *Caldereta, Gatet, Serenet* i *Roquet*. Crida l'atenció pels pocs exemples de l'abundant ús de diminutius intensius que fa el valencià, només tenim *Retoret* i *Roget*.

Cas especial, per tractar-se d'una relíquia, és la utilització del sufix medieval *-ot* (Joanot Martorell, Perot de Montcada) en *Perot* (<Pere) i *Tòta* (<Pietat).[11]

Tal volta, un fenomen unit a la proliferació de la -o àtona final és el de la del sufix *-er / -ero*. Per més que en els oficis més tradicionals s'empra el sufix genuí *-er* (*Forner, Moliner, Sarier, Llanterner*), a més dels noms d'arbres (*Pomer, parada de l'Anouer*), és l'únic emprat per als oficis més propers en el temps, el més innovador a la fi: *Petillero, Barraquero, Bombero, Florero* (per *florista*), *Garrofero, Colero, Pallero*; també amb el malnom provinent de l'ocellet anomenat *figuero* o *papafigo*.

5.- Grups semàntics: oferesc la classificació semàntica seguint l'esquema de Moreu-Rey [12].

5.1.- La situació familiar: (1; 0,43%) / *El Bessó*.

5.2.- Característiques físiques: (53; 22,94%)

5.2.1.- Dimensions del cos: *Nano Gros*.

5.2.2.- La pell: *Groc, Guillem el Negre, el Negre Sarier, Moreno, Miguel Moreno, Masset Roig, Roget*.

5.2.3.- El cabell i el pèl: *Barba, Rullo, Patilla*.

5.2.4.- El cap: *Nassot de Guerra, Xato, Ullots*.

5.2.5.- Els membres: *Camagroga, Cameta, Vicente el Garrut, Garra, Luís Pota*.

5.2.6.- Invalideses: *Paco el Sord*.

5.2.7.- Malalties: *Lela*.

5.2.8.- Bellesa: *Lleig*.

5.2.9.- Malnoms metafòrics:

a) Objectes: amb el cos ample i braços arquejats: *Pitxera* 'pitxer gros, ventrut, amb una o dues anses', *Caldera, Caldereta, Gerra*; alts i espigats: *Llomellet, Bigueta*; grossos, sense forma: *Panera, Saco, Vicente el Saco, Caroteta* 'gorret dels xiquets de bolquers'

b) Vegetals: grossos sense forma: *Patac, Pataco*'tubèrcle'; arrodonits i panxuts: *Ceba, Poma, Pomer*.

c) Animals: el malnom tracta de reflectir les qualitats físiques; el caminar, *l'Ànet*, es tracta d'una relíquia, substituïda en la parla pel castellanisme *pato*; la força, *el Bou, Boueta, Lleó, Leona, Burra*; una taca al rostre dóna peu al símil amb *el Mono*, i el seu fill, ja sense taca, *el Monet*; prim i espigat, *Cigala*;menut, *Quiquet el Grill, Talla-arròs* 'escarabat que fa galeries subterrànies'; i així en un difícil equilibri entre els trets físics i psicològics tenim *Gat, Gatet, Guatla, Palomo* o *el Potro*.

5.3.- Singularitats del caràcter: (26; 11,25%)